

TÜRKİYE ERMENİLERİNİN SİYASAL TUTUM VE DAVRANIŞLARI ÜZERİNE NOTLAR

Yrd. Doç. Dr. Ayşegül Komşuoğlu

İstanbul Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi

Özet

Bu çalışma Türkiye Ermenilerinin sosyal, siyasal ve kültürel profilini çıkarmayı hedefleyen ve Kasım 2004- Mayıs 2005 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilen bir alan araştırmasının ürünüdür. Araştırma süresince ulaşılan bireylerle hem derinlemesine görüşme yapılmış, hem de görüşmenin sınırlarını belirlememize yardımcı olan bir anket formu doldurulmuştur. Alan araştırmasının siyasal profil ile ilgili verileri bu çalışmada üç alt ayırım içinde özetlenmiştir. Bunlar, siyasete ilgi düzeyini ölçmeye, oy verme davranışı ile Ermeni kimliği arasındaki ilişkiyi anlamaya ve Ermenilerin bir topluluk olarak blok oy verme eğilimlerinin olup olmadığını belirlemeye yönelik soruların yanıtlarını içermektedir. Verilerden ortaya çıkan bulgular ve çalışma süresince aktarılan bilgiler Türkiye Ermenilerinin etnik kimliklerinin, siyasi kimlikleri ve oy verme davranışları üzerin etkin olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ermenileri, etnik oy, blok oy verme davranışı, siyasal patronaj, siyasal tutum.

Some Notes on Turkey's Armenians Political Behavior

Abstract

This paper aims to discuss several findings of a field survey conducted in Istanbul on Turkey's Armenians, between the dates of November 2004-May 2005, among Turkey's Armenian community to contribute to the literature on ethnic voting. In this research the questions on the political profile were basically organized in three sections. The first section includes questions aiming to establish the level of interest in politics, the second section includes questions aiming to understand the relationship between the Armenian identity and the voting behavior and the third section aimed to understand whether or not the Armenians have an inclination to vote as a community. With these questions this paper examines the political behavior of the Turkish citizen Armenians. Attention is focused on the following issues: 1) whether being Armenian has an effect on the voting behavior of the Turkey's Armenians who possess the characteristics of a community 2) mostly with deep interviews and observations, the paper assesses the reasons for this affection in the context of the relation between ethnicity and voting behavior.

Keywords: Turkey's Armenians, ethnic voting, ethnic bloc voting, political patronage, political behavior.

-herhangi bir partinin Ermenilere yönelik politikalarının oy verme davranışlarına etkisi,

-siyasi partilerin seçim dönemlerinde Ermeni aday göstermelerinin oy verme davranışlarını nasıl etkilediği, araştırılmıştır.

Üçüncü bölüm ise, Ermenilerin bir topluluk olarak blok oy verme eğilimlerinin olup olmadığını anlamaya yöneliktir. Bu bölümde azınlıkların ortak hareket etmelerine genelde nasıl bakıldığı ve Ermeni toplumu özelinde konuya nasıl yaklaşıldığı anlaşılmasına çalışılmış, siyasal yaşamın geçmiş seçimlerinde nasıl davranıldığının belirlenmesine yönelik sorular cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

I- Araştırmanın Metodolojisi

Siyasal profil ile ilgili bulguların bu yazıda toplandığı araştırma, İstanbul'un 11 semtinde 7 ay sürede gerçekleştirildi. Bu semtler Bakırköy merkez, Ataköy, Yeşilköy, Şirinevler, Küçükçekmece, Samatya, Kumkapı, Şişli, Üsküdar, Kadıköy ve Beyoğlu'dur. Araştırmada bugün sosyal bilimlerde tercih edilen bir yol izlenmiş, aynı anda hem kalitatif hem de kantitatif yöntemler kullanılmıştır. Ulaşılan bireylerle hem derinlemesine görüşme yapılmış hem de aynı anda görüşmenin sınırlarını belirlememize yardımcı olan bir anket formu doldurulmuş ve bu anket formu görüşmede elde edilen bilgiler ve gözlemlerle karşılaştırma yapmaya uygun sayısal veriler sağlamıştır. Yapılan görüşmeler araştırmanın başlıkları ve bu başlıkların altında yer alan sorular çerçevesinde sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Kalitatif ve kantitatif yöntemlerin birlikte kullanılmasının temel nedeni her bir yöntemin zorluklarını ve sorunlarını olabildiğince azaltmaktır.

Kalitatif araştırmalar sosyal bilimlerde gözlemlerin ve ayrıntılı görüşmelerin sağladığı içeriği sağlayamadıkları için eleştirilmekte, yalnızca kantitatif araştırmalar ise oransal olarak karşılaştırma yapma ve elde edilen bilgileri sınıflama açısından sorun yaratmaktadır (Bryman, 1988). Kantitatif metod ile elde edilen data, sistematik bir yöntemle elde edilmesi ve diğer araştırmacılar tarafından kontrol edilebilme imkanına sahip olması nedeniyle, literatürde her zaman daha güvenilir, kesin ve ikna edici olarak kabul edilmektedir. Ancak, denek ile temasın çok kısa olması, araya profesyonel anketörlerin girmesi gibi nedenler, denegin kendisini daha özgür olarak ifade etmesini ve araştırmacının denegin duygularına nüfuz etmesini engelleyebilmektedir. Diğer yandan, kalitatif yöntem, tek başına, her zaman ispatlanmaya muhtaç bir yöntemdir. Örneklemin geneli temsil gücüyle ve elde edilen bulguların genelleştirmeye imkan verme gücü, kalitatif yöntemde oldukça

sınırlıdır. Buna rağmen kalitatif yöntem, denekler ile yakın temasa imkan verdiği için, elde edilen bulgular daha zengin ve daha derindir.

Her iki yöntemin aynı anda kullanılması bize hem araştırılan topluluğu derinlemesine tanıma ve bilgi edinme, hem de iyi bir örneklem ile topluluk üzerinde veri toplayarak gözlemlerimiz ve elde ettiğimiz bilgileri sınama olanağı vermiş, böylece Türkiye Ermenilerinin sosyal, kültürel ve siyasal gerçekliklerini, araştırmanın sınırları içinde ortaya koymak hedeflenmiştir.

Araştırma alanı bugün Türkiye'nin hiçbir ilinde araştırmanın sonuçlarını etkileyecek oranda nüfus bulunmaması nedeniyle, İstanbul ile sınırlı tutulmuştur. Araştırmanın deneme çalışmalarının yapıldığı süreçte Ankara'nın da araştırmaya dahil edilmesi düşünüldüyse de yapılan görüşmeler sonucunda Ankara Ermenilerinin nüfusunun araştırmayı etkileyecek düzeyde olmaması ve Ankaralı Ermenilerin Ankara'nın homojen kentli kültürüne entegrasyonunun, onların Ermeni kimliğinin etkinliğini azalttığı izlenimini vermesi nedeniyle, Ankara'nın çalışma dışında bırakılmasına karar verilmiştir. Ankara Ermenilerinin çoğunluğunun Katolik olması ve bu nedenle Ermeni cemaati ile ilişkilerinin görece olarak zayıflığı da bu kararı almakta etkili olmuştur.⁴

Tüm görüşmeler Dr. Birsen Örs ve/veya tarafımdan gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında yapılan gözlemler önemli görülmüş ve araştırma konusunun Türkiye'de hassas bir azınlık grubu üzerine olması nedeniyle profesyonel anketörler tercih edilmemiştir.

Her bir görüşme yarım saatten dört saate kadar uzanan geniş bir zaman cetvelinde gerçekleşti. Görüşmelerde birçok durum, görüşme sürecini farklı açılardan etkilemiştir. Bunlardan en önemlisi kişinin ilgisidir. Görüşme yapılan yerin sağladığı imkan (örneğin bir dükkanda yoğun bir iş gününde yapılan görüşme kısa olmaktadır) ve kişinin ait olduğu yaş grubu (örneğin emeklilerin bir araya geldiği bir dernekte görüşülen bireylerin vakitlerinin çok olması ve görüşmenin süregelen durgun zaman diliminde bir değişiklik olarak algılanması nedeniyle uzun görüşmeler yapılabilir) görüşme sürelerini etkileyen diğer koşullara örnek olarak verilebilir. Değinilmesi gereken bir diğer durum ise her iki araştırmacının cinsiyetlerinin kadın olmasının, Türk toplumunun geneli ile örtüşen biçimde muhafazakar özellikler taşıyan Ermeni toplumunda, kadınlarla ilişki kurma ve ev benzeri ortamlara girebilmeyi kolaylaştırmış olmasıdır.

4 Ankaralı Ermenileri üzerine kısıtlı sayıda çalışmalardan biri Kevork Hancı (1995: 35-36)'nın çalışmasıdır.

Araştırma için örneklem seçimi, Türkiye Ermenilerin nüfusunun ve bir örneklem oluşturmakta kullanabilecek yerleşim yeri, cinsiyet, eğitim durumu gibi bilgilerinin resmi olarak kullanıma açık biçimde kayıtlı olmaması nedeniyle, alışılmış örneklem belirleme yöntemlerinin dışında bir yöntemle yürütülmüştür. İlk olarak Türkiye Ermenilerinin kiliselerini, okullarını, derneklerini ve yayın organlarını içeren bir liste yapılmıştır. Diğer bir liste ise her iki araştırmacının kişisel olarak ulaşabildiği Ermeni komşular, arkadaşlar, öğrenciler gibi kişilerden oluşturulmuştur.

Görüşmeler sırasında iki farklı yol izlendi. İlk yöntem listemizde varolan isimler ve bu isimler ile yaptığımız görüşmeler sonucunda ilişki kurduğumuz diğer isimler ile randevulaşmak ve bireyi tespit edilen saatte ve yerde ziyaret etmektir. Bu şekilde 20 civarında kartopu elde edilmiştir. Diğer yöntem ise listemizde yer alan dernekleri, okulları ve işyerlerini randevusuz olarak ziyaret etmek ve araştırmaya katılmak isteyip istemediklerini sormaktır. Bu şekilde yeni bireylere ulaşılmış ve bu bireyler de yeni görüşmelere yol açmıştır.

Elde edilen kartopları, örneklemimizin sağlıklı olması için, iki farklı şekilde kontrol altında tutuldu. Önce bu kişiler ve adresler yoluyla ulaşmayı hedeflediğimiz bireylerin dağılımını topluluğun gerçekte varolan görüntüsüne uygun kılabilmek için, toplum hakkında bilgili ve topluma ilgili olduğunu düşündüğümüz yerel Ermeni siyasetçiler, bir Ermeni gazetesinin yayın yönetmeni, Ermeni Patrikhanesi'nin *de facto* yönetim kurulunu oluşturduğunu düşündüğümüz bazı isimler ve Ermeni entellektüeller ile görüşmeler yapıldı. Bu bireylerin yanısıra görüşmelerin birçoğunda görüşülen bireylere Ermeni toplumunun genel profili hakkındaki bireysel gözlemleri soruldu. Ermeni toplumu üzerine bu iki kaynaktan derlenen bilgilerin oluşturduğu resim ile araştırma örneklemimizin dağılımının örtüşmesine özen gösterildi.

Örneklemin sağlıklı olması için izlenen diğer yol ise tüm araştırma süresi boyunca araştırmacılar olarak kişisel gözlemlerimize başvurmaktı. Araştırma örnekleminde cinsiyet, yaş, meslek grubu dağılımına özellikle dikkat edildi. Bunu örneklendirmek gerekirse okullar vasıtasıyla öğretmenlere ulaşmak göreceli olarak kolay olmasına karşın belirli bir sayıya ulaştıktan sonra okullarda görüşme yapılmadı. Diğer bir örnek olarak ise cemaat derneklerinde emekli erkeklere ulaşmanın göreceli olarak kolay olmasıdır. Fakat daha önce de vurgulandığı gibi, ulaşılması kolay örneklerde yeterli sayıda görüşmeden sonra bir kontrol mekanizması uygulanmış ve görüşmeler sınırlandırılmıştır. Farklı bir örnek ise Ermeni toplumunun erkek nüfusunun büyük bir bölümünün esnaf ve zanaatkarlık yaptığı, aktarılan ve gözlemlenen bir durum olduğu için, oransal olarak önemli sayıda esnaf ve zanaatkar ile görüşmeye çalışmamızdır.

II- Etnik Temelli Oy Verme Davranışı: Türkiye Ermenileri Örneği

Araştırmada elde edilen veriler ve gözlemler kantitatif ve kalitatif sonuçlar olarak iki ayrı başlık altında değil, birbirini desteklemek amacıyla bir bütün halinde sunulacaktır. Sayısal verilerin sunumu metodolojinin anlatıldığı ilk bölümde belirtilen nedenlerden dolayı istatistiksel olarak anlamlı sonuçlara ulaşmayı değil, dağılımı iyi bir örneklemin verdiği cevapları oransal olarak göstermek amacını taşımaktadır. Alan araştırması sırasında yapılan derinlemesine görüşme sayısı 228'dir.

Araştırma sırasında siyasal profil kısmını oluşturan üç başlık çalışmanın bu bölümünde üç alt başlık olarak kullanılacaktır. Bu başlıklara geçmeden önce Türkiye Ermenilerinin oy verme davranışı üzerine bazı gözlemlerden söz edilecektir. Bunlar, tarihsel etkiler ve ideolojik konumla ortaya konan ekonomik beklentiler gibi, iki farklı nedenin oy verme davranışını yönlendirmesidir.

Tarihsel etkilerin en temel olanı, İstanbul kökenli Ermenilerin orta yaş ve orta yaş üstü olanlarının CHP'ye karşı olan olumsuz tutumlarıdır. Tek parti döneminin baskıcı uygulamaları, ayrımcı politikaları ve bu nedenle yaşanan göç olayları (Aktar, 2000; Bali, 2000; 1998; Göl, 2005; Güven, 2005; Maksudyan, 2005; Ökte, 1951) CHP'nin İttihat ve Terakki ile olan tarihsel bağlarının da etkisi ile, olumsuz olarak algılanmasına neden olmuştur. CHP'ye karşı bu tutumun varsayılanın aksine bütün Türkiye Ermenileri için geçerli olduğunu düşünmemekteyim. Yapılan görüşmelerde Anadolu kökenli Ermenilerin, erken dönemde İstanbul'a gelmiş veya İstanbul kökenli olan Ermenilere göre CHP'ye bakışlarının çok daha olumlu olduğu görülmüştür. Bunun nedeni olarak sözkonusu dönemde Anadolu'nun haberleşme ve ulaşım koşullarının geriliğini görmek mümkündür. Örneğin Orta Anadolu'da bir kasabada yaşayan bir ailenin İstanbul'da yaşanan olaylardan ve gerilimlerden İstanbul'da bulunan bireylerle aynı düzeyde etkilenmiş olması ve bu nedenle tarihsel etkilerle CHP'ye karşı olumsuz bir düşünce edinmesi çok daha az olasıdır.

İdeolojik olarak ise, Ermenilerin büyük ölçüde ticaret ve zanaatkarlık gibi alanlarda meslek sahibi olması, bu iş alanların ekonomik beklentileri doğrultusunda, Ermenilerin geleneksel olarak liberal ekonomik politikalar savunan sağ partilere yöneldiği öngörüsünü doğrulamıştır. Bu araştırmadaki gözlemlerimiz bu öngörüü doğrular niteliktedir. CHP gibi sol partilere destek veren Ermenilerin varlığına rağmen özellikle eski kuşakların sağ partilere daha yakın durduğu görülmüştür. Bunun en temel istisnası, 1980 öncesinde sol gruplara yakınlık duyanların daha sonra sol partiler ile ilişkilerini sürdürmesidir. Gene benzer biçimde genç kesimde, özellikle üniversite

öğrencisi olan bireyler arasında, diğer gençler gibi, radikal akımlara ilgi duyarak sol partilere yakın duran bireyler vardır (farklı bir araştırmada benzer bir sonuç için bkz:Koçoğlu, 2001). Son yıllarda geleneksel sağ çizgiden uzaklaşmaya neden olan bir başka etken ise bugün Türkiye siyasetindeki merkez sağ partilerin güçsüz olmasıdır ve bu nedenle birçok Ermeni birey İslamcı çizgide gördükleri AKP'ye oy vermemek için CHP'ye yönelmektedir. Bu konuda vurgulanabilecek son bir gözlem ise kadınların İslamcı partilerin güç kazanması fikrine karşı çok daha hassas olduğudur.

1- Siyasete İlgili Düzeyi ve Oy Kullanma Davranışı

Giriş bölümünde belirttiğimiz gibi araştırmanın siyasal profil ayrımının ilk bölümü siyasete ilgi düzeyini ölçmeye yönelik soruları içermektedir. Siyasi partiye üyelik, milletvekili ve bakan isimleri bilgisi, dernek üyeliği, bir siyasi parti için çalışmış olma, aktif politikaya katılım isteği soruları Ermeni toplumun siyasete yoğun bir ilgisi olmadığını işaret etmektedir.

Bu bölümde vurgulanabilecek ilgi çekici tek sonuç Türkiye Ermenilerinin oy verme oranlarının araştırma sınırları içinde çok yüksek çıkmasıdır. Son genel seçimde (2002) Türkiye genelinde oy verme oranı %79 olarak gerçekleşirken görüşme yaptığımız bireylerin %95.5'i hem genel hem de yerel seçimlerde oy verdiklerini söylemiştir. Tek olumsuz cevap yurtdışında yaşadığını söyleyen bir kadından gelmiştir. Derin görüşmelerde ise bireylere çevrelerinde oy kullanma oranı üzerinde görüş sorulduğunda alınan cevaplar "tanıdıkları herkesin oy kullandığı" yönündedir.

Oy verme konusundaki bu hassasiyet azınlık olma psikolojisi ile ilişkilendirilebilir. Cumhuriyet tarihi boyunca karşılaşılan ayrımcılıklar, diğer vatandaşlar ile her açıdan eşit olma konusundaki isteğin güçlü olmasına yol açmış gözükmektedir. Türkiye Ermenilerinin yaşadığı eşitsizliklere örnek olarak devlet memurluğu konusunda yaşanan sıkıntılar verilebilir. Oy verme diğer vatandaşlarla birlikte eşit olarak sahip oldukları bir hak olarak görülmemekte ve bu da oy verme konusunu hassas kılmaktadır.

Oy verme konusundaki hassasiyete diğer bir açıklama ise görüşmeler sırasında "Ermenilerin devlet ile ilişkili konularda dikkatli oldukları"nın iddia edilmesi ile ortaya çıkmıştır. Verilen örnekler Ermenilerin genel asayişini bozacak olaylardan uzak kalmaya dikkat ettikleri, hatta park cezası bile almamaya özenli olduklarıdır. Oy vermek Türkiye'de zorunludur ve oy verilmediği takdirde cezası vardır. Dile getirilen hassasiyet açısından değerlendirildiğinde, Ermenilerin devlet ve/veya devlet memurları ile oy vermemeye karşılığı olan cüzi bir ceza için bile olsa karşı karşıya gelmek istemediklerinin görülebileceği söylenmiştir.

Ermeni milletvekillerinin isimlerinin hatırlanıp hatırlanmadığı ile ilgili soruda ise yalnızca 1 (%0.4) kişi cevap vermemiş, 59 (%25.9) kişi bir veya birden fazla milletvekili ismi hatırlamış ve 168 (%73.7) kişi ise ya doğru bir isim verememiş ya da hatırlamadığını söylemiştir. Bir öngörü yapıldığında yaşlı kesimin daha çok isim hatırlayacağı düşünülebilir. Oysa görüşmelerde yaş farkının isim hatırlama üzerinde etkin bir fark yaratmadığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak yeni neslin okullar ve cemaat organizasyonları gibi kaynaklardan cemaate ait bilgileri edinmesi gösterilebilir.

2- Ermeni Kökenli Olmak ve Oy Verme Davranışı Arasındaki İlişki

Görüşmelerde oy verme davranışı ve Ermeni kimliği arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik sekiz ayrı soru soruldu. Bireysel niteliklerin (cinsiyet, yaş, eğitim gibi) verilen cevaplar üzerinde önemli görülebilecek bir ayrıma yol açmadığı gözlenmiştir.

Bu soruların ilki olası bir durumda Ermenileri temsil eden bir Ermeni partisinin varlığına nasıl yaklaşılacağıydı. 238 görüşmede 7 (%3.1) kişi bu soruya cevap vermek istemedi. 111 (%48.7) kişi “evet”, 110 (%48.2) kişi “hayır” cevabını verdi. Bu soru etrafında yapılan konuşmalarda %48.7 düzeyindeki evet oranına rağmen, bireylerin etnik temelli bir parti fikrine sıcak bakmadıkları gözlemlendi. Bu noktada Türkiye'nin Kürt sorunu nedeniyle yaşadığı sorunlar ve bazı Kürt grupların etnik temelli siyaset anlayışlarının, etnik temelli siyasal örgütlenmelere olan yaklaşımı olumsuz etkilediği dikkate alınmalıdır.

Görüşmeler sırasında etnik temelli oy verme davranışına olumlu bir bakışları olmadığı halde “evet” cevabını verdiğini gözlemlediğimiz bireylere niye “evet” diye sorulduğunda, Ermenilerin Türkiye’de “yanlış” tanındığı ve bir Ermeni partisinin Ermeni toplumunu temsil ederek, Ermenilerin “doğru” tanınmasına katkıda bulunabileceği düşünüldüğü gözlemlendi. Burada “temsil” kavramının kullanımının “siyasi temsil” kavramını aşarak Ermeni toplumunun temsili olarak kullanıldığı görüldü. İkinci olarak ise bir Ermeni partisinin Ermenileri temsil ederek, Ermeni toplumun sorunlarına çözüm getirmesine katkı sağlayacağı fikrinin ağırlıkta olduğu anlaşıldı.

Cevaplar arasında ağırlık taşımayan ama etnik temelli bir partiye farklı yaklaşımları temsil etmeleri açısından ilginç olan diğer cevaplar ise; “Avrupaya karşı iyi olur, ayırım yapmadığımızı görürler”, “herşey Patrik’in üzerinde; onun da yükü hafifler” ve etnik temelli bir oluşumun gereksizliğine gerekçe olarak “Patrik zaten temsil açısından parti gibi, bu yüzden bir Ermeni partisine gerek yok” olarak sıralanabilir.

Bir Ermeni partisinin nasıl algılanacağını ardından, günümüz şartları açısından daha gerçekçi olan diğer bir soru kümesi ise, varolan partilerin Ermeni aday göstermesini sağlamak için bir kota uygulamasına nasıl bakılacağı etrafında yapılandırıldı. Görüşmeler sırasında bu başlık etrafında sorulan sorulara verilen cevaplar, uygulamada daha gerçekçi olan bu fikre, çok daha sıcak bakıldığını gösterdi. 238 bireyin 7'si (%3.1) soruya cevap vermek istemedi, 152 (%66.7) kişi "evet", 69 (%30.3) kişi "hayır" cevabını verdi.

En çok dile getirilen görüş Türkiye'nin siyasi ortamının, partilerin genel seçimlerde Ermeni adayları seçilebilir yerden aday göstermelerine imkan vermediği, bu nedenle bir kota uygulamasının "adalet" sağlayacağıydı. Ermeni adayların varlığının Ermeni toplumunun temsili için önemi, görüşmeler sırasında çokca vurgulanan noktalardan bir diğeri oldu. Görüşmelerde verilen diğer cevapların arasında, Ermeni toplumun Türkiye Cumhuriyeti'nin Ermeni asıllı vatandaşları olarak Ermeni bir milletvekili de görmek isteği, araştırma süresince bütün görüşmelere hakim olan eşitlik arayışının vurgulanması açısından önemlidir. Bu eşitlik anlayışı "kendimi tam vatandaş olarak hissetmem için", "ruhsal olarak kendimi daha rahat hisseder, yaşadığım toplumda kabul edildiğimi hissederim", "olabiliyorsa 4000 yıldır bu topraklarda olan insanlar niye milletvekili değil" gibi cevaplarda kendini göstermektedir. Daha önce farklı başlıklarda da benzer bir cevap olarak yer alan "Türkiye'nin yurtdışında iyi bir imajı için iyi olur" cevabı ise Türk halkında birçok konuda varolan "Batılılar ne der" kaygısı ile örtüşmesi açısından Ermeni toplumun kültürel olarak bir parçası oldukları Anadolu'nun bütün diğer halkları ile ne kadar benzeştiklerine bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Üçüncü bir başlık olarak ise herhangi bir partinin programında Ermeniler ile ilgili olumlu politikaların oy verme davranışını etkileyip etkilemeyeceği soruldu. 7 (%3.1) kişi soruya cevap vermedi, 153 (%67.1) kişi "evet" etkilenirim, 68 (%29.8) kişi ise "hayır"oy verme davranışımı Ermenilere yönelik politikalar etkilemez dedi. Aynı soru, dördüncü başlık olarak, yerel düzeyde, örneğin belediye seçimlerinde partilerin Ermeni cemaatine yönelik politikaları açısından soruldu. 153 (%67.1) "evet", 69 (%30.3) "hayır"cevabı geldi. Bu soruya verilen cevaplar partilerin genel politikalarının yanısıra Ermeni toplumunu doğrudan ilgilendiren konulara olan yaklaşımlarının da oy verme davranışını etkilediğini gösterdi.

Beşinci soruda partilerin Ermenileri ilgilendiren politikaları ile ilgili soruya verilen cevapları, soruyu sınırlayarak tekrar sınamaya çalıştık. Soru "varolan partiler arasında herhangi bir parti, parti programında Ermeni toplumu ile ilgili çok olumlu olarak nitelendireceğiniz politikalara yer verirse partinin programında bulunan diğer konulardaki politikaları onaylamanız bile destek verir misiniz" biçiminde soruldu. 7 (%3.1) kişi soruya cevap vermedi, 39

(%17.1) kişi “evet”, 182 (%79.8) kişi “hayır” dedi. Bu cevaplar, partilerin Ermenileri özel olarak ilgilendiren politikalarının oy verme davranışı üzerinde etkili olabileceğini, fakat bireylerin genel politikasını desteklemedikleri bir partiye, sadece bu nedenle oy vermeyeceklerini gösterdi.

Bu noktada Ermeni toplumun güncel sorunları ile aktif olarak uğraşan bireylerin (örneğin bina tamiratları, okulların finansmanı gibi), varolan partilerin Ermeniler ile olumlu politikalara sahip olmaları ve bu politikaların somut çıkarılara dönüşme olasılığı ile daha çok ilgilendikleri görüldü.

Altıncı ayrımı oluşturan soru, “şu an varolan partilerin herhangi birinin Ermeni toplumunu temsil ettiğini düşünüyor musunuz” biçiminde düzenlenmişti. Bu soruya 39 (%17.1) kişi “evet” cevabını verdi. “evet” cevabını veren bireylerin ortak noktası, siyasetle ilgili olmaları ve cemaatin genel siyasi eğilimlerinden farklı görünen siyasi görüşlere destek vermeleriydi. Örneğin görüşmeler sırasında sorular arasında yer almamasına karşın, görüşülen bireylerin birçoğu hangi partiye desteklediklerini söyledi ve “evet” cevabı veren bireylerin büyük bölümünün Ermeni toplumun genel siyasi eğilimleri dışında bir partiye destek veriyorlardı. Örneğin Türkiye’de radikal sol bir parti olan ve seçmen desteği çok az olan ÖDP’yi desteklediğini söyleyen 6 kişinin hepsi bu soruya “evet” cevabı verdi. “evet” cevabı veren diğer bireylerin arasında AKP gibi cemaatin genel siyasi eğilimleri dışında bir partiye oy verenler de bulunuyordu. AKP’ye destek veren bu bireyler bu partiye Ermeni toplumun sorunlarına çözümüne daha önceki iktidarlara göre daha olumlu yaklaştığı düşüncesiyle destek vermekteydi. AKP’ye destek verdiklerini söyleyen bireylerin tümünün Ermeni toplumu içinde aktif ve etkin isimler olması bu bireylerin AKP’nin azınlık sorunlarının çözümünde yarattığını iddia ettikleri olumlu gelişmeleri cemaatin işleri ile doğrudan ilgilenen isimler olarak ilk algılayanlar olmaları ile açıklanabilir.

Son iki soru partilerin Ermeni aday göstermeleri ile oy verme davranışı arasındaki ilişkiyi tanımlamaya yönelikti. Soru yerel seçim ve genel seçim olarak iki ayrımda soruldu. Her iki soruya 7 (%3.1) kişi cevap vermedi. “Partilerin seçimlerde Ermeni bir adaya adaylar arasında yer vermeleri genel/yerel seçimde oy verme davranışınızı etkiler mi” biçiminde düzenlenen soruya genel seçim için 97 (%42.5) “evet”, 124 (%54.4) hayır, yerel seçim için 118 (%51.8) “evet”, 103 (%45.2) “hayır” cevabı alındı.

Yerel seçim için 21 fazla olumlu cevabın olmasındaki temel neden, bireylerin Ermeni bir adayın varlığı ile bu adayın Ermeni cemaati ile kuracağı ilişkinin yakınlığı arasında bağ kurmalarıdır.

Benzer bir soru Arusyak Yumul tarafından Türkiye Ermenileri üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada sorulmuştur. İki soru arasındaki temel fark,

araştırmamızda sorunun “etkileme” ile sınırlı tutulması, Yumul’un araştırmasında ise sorunun “doğrudan oy vermeyi” hedeflemesidir. Yumul’un “Ermeni bir adaya mensubu olduğu partiyi ve diğer etkenleri nazara almaksızın oy verir misiniz” sorusuna, görüşülen bireylerin % 86.7’si bir adaya sadece Ermeni olduğu için oy vermeyecekleri cevabını vermişlerdir (Yumul, 1992: 284).

Görüşmeler sonunda, bir adaya oy verme kararında adayın Ermeni olmasından daha çok “kim olduğunun” önemli olduğu görüldü. Üzerinde sıkça durulan Ermeni olmanın ancak eşitler arasında birinciyi seçmek için etken olabileceğiydi. Bu gözlemi test etmek için geçmiş seçim dönemlerinde cemaatin davranışı incelendiğinde ise, Ermeni nüfusun yoğun olduğu yerlerde partilerin, özellikle yerel seçimlerde, sıkça Ermeni aday gösterdikleri fakat bu durumun koşulsuz desteğe yol açmadığı görüldü. Örneğin İstanbul’da Ermenilerin yoğun olarak oy kullanığı Adalar seçim bölgesinde 1989 belediye seçimlerinde Ermeni bir aday (Pars Tuğlacı) olmasına rağmen Ermeni nüfus bir Türk adayı destekledi. Bunun nedeni sorulduğunda ise “bize daha faydalı olacağını düşündük” biçiminde bir cevap alınmıştır. Bu durumda yerel seçimlerde adayların kim olduklarının ve cemaate yönelik ne hizmet vereceklerinin oy verme davranışını etkileme açısından etkin olduğu söylenebilir. Arusyak Yumul 1992’de yayınladığı çalışmasında görüştüğü bireylerin %27.8’nin Tuğlacı’ya oy verdiğini veya Adalar’da oy kullanmış olsalar vermiş olacaklarını söylediklerini belirtmektedir. Tuğlacı’ya oy verdiğini söyleyen %27.8’lik kesimin sadece %47.7’si Tuğlacı’ya Ermeni olduğu için oy verdiklerini veya vermiş olacaklarını söylemiştir (Yumul, 1992:282).

Özetle, bu bölümün soruları çerçevesinde yapılan görüşmelerde desteklenen adayların Ermeni isimler olduğu durumlarda bu adaylara destek verilmesinde üç farklı etkenin biraraya geldiği görülmüştür. Bunlar, adayın kimliğinin cemaat içinde destek toplayabilecek bir kişilik olması, parti içi etkinliğinin cemaate hizmet açısından yeterli olacağına inanılması ve aday olduğu partinin ideolojik olarak desteklenmesi zor bir parti olmamasıdır. İdeolojik olarak desteklenmesi zor tanımlaması ile MHP gibi aşırı Türk milliyetçisi veya İslamcı kimliğe sahip bir parti gibi siyasi partiler kastedilmektedir. Ermeni adaylara destek örneği olarak Şişli Belediye Başkanı Mustafa Sarıgül’ün Başkan Yardımcısı olan Vasken Barın’a verilen destek gösterilebilir.⁵

5 Son yıllarda yerel meclislerde özellikle Ermeni nüfusun yüksek olduğu ilçelerde yer alan isimler her iki iddiayı da destekler niteliktedir. Örnek olarak: 1989’da Yervant Özuzun SHP’den, 1994’de Şişli’de, Hamparsum Gönkeser SHP’den, Arman Basmacı ANAP’tan; Bakırköy’de, Paravon Sarı ANAP’tan, Baron Nalbant DYP’den;

3- Etnik Temelli Blok Oy Kullanımına Yaklaşım

Üçüncü bölüm dokuz farklı sorudan oluşmakta. İlk soruda dini veya etnik azınlıklar açısından değerlendirildiğinde azınlıkların genel seçimlerde blok olarak oy kullanmasına nasıl bakıldığı soruldu. Hedeflenen, bir adayı veya partiyi desteklemek için blok oy kullanılmasına nasıl bakıldığını anlamaktı. İkinci soru ise aynı sorunu yerel seçimler için değerlendirmek amacı ile düzenlenmişti.

Genel seçimler için 6 (%2,6) kişi soruya cevap vermedi, 66 (%28,9) kişi “azınlıkların toplu oy vermesini onaylıyorum”, 156 (%68,4) kişi ise “onaylamıyorum” cevabını verdi. Yerel seçimler için aynı soru tekrarlandığında verilen cevaplar genel seçim için verilenlere çok yakındı. 72 (%31,6) “evet”, 146 (%64) kişi “hayır”cevabını verdi.

Üçüncü ve dördüncü sorularda görüşmecilere “kendi cemaatinizde genel/yerel seçimlerde böyle bir yönlendirme olduğunu düşünüyor musunuz” diye soruldu. 228 kişiden 195 (%85.5) kişi bu soruya “hayır”cevabını verdi. Görüşmeler sırasında toplulukların blok oy kullanmasının kişisel iradeye aykırı bir davranış olarak algılandığı görüldü. Birçoğu cemaatin ortak iyiliği için bile olsa istemediği veya onaylamadığı bir görüşe/bireye oy vermeyeceğini belirtti. Blok oyun örgütlenme sürecinde bireylere bilgi vermek veya hareketi örgütlemek için yapılabilecek propogandanın da bireysel iradeye müdahale olarak görüldüğü gözlemlendi.

Görüşme yapılan bireylere kendi cemaatlerinin toplu olarak oy kullanmasını isteyip istemedikleri sorulduğunda ise 152 (%66.7) kişi soruyu “hayır” diye cevapladı. Bu oran cemaatin demokratik bir ortamda bireysel iradeleri ile hareket etmeye verdiği önem açısından değerlendirilebilir. “Evet” cevabını veren bireyler ise azınlıkların siyasi olarak, tümüyle reel şartları göz önüne alarak, bir güçbirliği içinde olmasının ülkedeki patronaj ilişkileri açısından faydalı olacağını düşünmektedir. Karşılaşılan sorunlara karşı birlik

Eminönü’de, Ohannes Bıçakçı ANAP’tan; Adalar’da, Herman Balyan ANAP’tan belediye meclis üyeliklerine; 1999’da Bakırköy’de Dt. Murad Ekmekçioğlu DSP’den (sonra CHP’ye geçti), Paravon Sarı ANAP’tan; Şişli’de Dr. Garabet Yayla ANAP’tan (sonra CHP’ye geçti); Adalardan-aynı zamanda Büyükşehir meclis üyesi- Herman Balyan ANAP’tan, Yctisya Tırtıl DYP’den belediye meclis üyeliklerine, Setrak Güler DSP’den İl Genel Meclisi üyeliğine seçildiler. Yine bu sürede Vasken Barın Şişli’de Başkan Yardımcısı, Jeri Hirimyan Büyükşehir’de Başkan Danışmanı olarak görev aldılar. Bu bilgiler ile Türkiye Ermenileri ve Yerel seçimleri üzerine ayrıntılı bir yorum için bkz. Özuzun (2004).

içinde olmanın ve siyasette güç elde etmenin sorunları çözmekte yardımcı olacağı düşünülmüştür.

“Belirli bölgelerde seçim sonuçlarını etkileyecek nüfusun varlığı düşünüldüğünde ortak hareket ederek niye bir parti veya adayı desteklemek mümkün olmuyor” sorusuna “cemaat olarak birlik olamama beraber oy verememenin en önemli nedeni”, “cemaat olarak dayanışmacı değiliz ayrıca bireysellik bizim için çok önemli”, “hareketi örgütleyecek lider yok”, “cemaatımızda böyle bir dayanışma yok, dayanışmanın alanı da yok”, “Ermeniler olarak bireysel fikirlerimiz toplu fikirlerden daha önemlidir”, “kişinin seçme özgürlüğünü kısıtladığını düşündüğüm için ve yönlendirilmeyi benimsemediğim için”, “teoride etnik temelli oy güzel değil ama pratikte böyle değil o yüzden lazım ama homojen bir topluluk değiliz o yüzden toplu hareket etmemiz beklenemez” ve “bugüne kadar hiç onay alacak bir isim olmadı; olsa olabilir toplu oy” cevapları örnek verilebilir.

Ermeni toplumunun bugüne kadar örgütlü bir biçimde olmasa da tarihsel olarak belirli dönemlerde ağırlıklı olarak bir partiye destek verdiği ve aynı dönemde de bir partiye özellikle destek vermediği söylenebilir. Kendini İstanbullu olarak tanımlayan birçok birey toplu hareket etme ile ilgili sorulara “daha önceleri CHP’ye toplu olarak oy vermeme vardı mesela” biçiminde cevap vermişlerdir.

Son dört soru ise daha önceki soruları güncel hafıza yardımı ile test etmeyi amaçlıyordu. Görüşmecilere sorulan sorular “cemaat olarak herhangi bir partiye toplu olarak oy verildiğini söyleyip söyleyemeyecekleri” ve “cemaat olarak herhangi bir partiye bir adayı desteklemek için toplu olarak oy verip vermedikleri” biçiminde soruldu. Her iki soru yerel seçim için tekrarlandı. Sorular derin görüşmelerde son genel seçimle sınırlanmadı ve bireyin hatırladığı tüm seçimler üzerine konuşuldu.

Sonuçlar içinde dikkat çekici olan “bir aday için bir partiye toplu olarak yerel seçimlerde oy verme” sorusuna gelen 75 (%32.9) olumlu cevaptı. Bu olumlu cevap oranı bir adaya destek vermek için bir partiye oy verme” sorusuna verilen 28 (%12.3) olumlu cevaba göre çok yüksekti. “evet” cevabı verenlere “niye evet” diye sorulduğunda genel anlayışın güçbirliğinin cemaatin sorunlarına çözüm getirebilecek yerel yönetimlere pazarlık şansını arttırabileceği ihtimalinin varlığına inanç olduğu görüldü. Olumlu cevapların nedenlerine aykırı bir örnek olarak ise “blok oy vermek ortak akli temsil eder, o yüzden iyi fikir” görüşü verilebilir.

Bu yerel seçimlerde bir adayı desteklemek için bir partiye oy verme sorusuna verilen cevap, günlük hayatta Mustafa Sarıgül’ün yerel seçimlerde elde ettiği destek düşünülerek dile getirilmiş gibi görünüyordu. Birçok bireyin

toplu hareket ederek cemaate fayda sağlamanın mümkün olduğunu düşünmesi Türk siyasetinde etkin olan klientel ilişkilerin Ermeni toplumuna yansımaları olarak görülebilir.⁶ Ermeni kökenli vatandaşların Türk siyasetinde sorunlarını çözüm mercilerine aktarmakta ve bu sorunları çözmekte zorluk çekmiş birçok grup gibi siyasal patronaj ilişkilerini önemseydiği vurgulanmalıdır.

Değerlendirme

Bu yazıda Kasım 2004- Mayıs 2005 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilen bir alan araştırmasının sonuçları Türkiye'deki Ermeni cemaatinin genel siyasi profilini çizmek amacıyla aktarıldı. Gözlemlerin ve verilerin yoğunlaştığı nokta, oy verme davranışı oldu. Temel sonuç olarak "Ermeni olmanın" Türkiye Ermenilerinin siyasi kimlikleri ve oy verme davranışları üzerinde etkin olduğu söylenebilir. Bu etkinliğin gözlemlendiği noktalar ise çalışmada bilgiler ışığında aşağıdaki biçimde özetlenebilir:

-Cemaat hem nüfusunun azlığı hem de tarihsel ve toplumsal çekinceler nedeniyle siyasal alanda etkin olarak nitelendirilmekten uzaktır.

- Oy kullanma konusundaki hassasiyet, yani seçme konusundaki hassasiyet, seçilme konusunda kendini göstermemekte ve aktif olarak politikanın içinde bulunan Ermenilerin çok az olduğu gözlemlenmektedir. Genel olarak Ermeni toplumu Ermeni vatandaşların özellikle genel seçimlerde aday olamayacaklarını, daha doğrusu gösterilmeyeceklerini düşünmekte ve bu nedenle aktif siyasetin etki alanını ağırlıklı olarak yerel seçimlerle sınırlamaktadır.

- CHP hala birçok eski kuşak Ermeni için herşeye rağmen oy verilemeyecek bir partidir.

6 Türkiye klientelist ilişki biçimlerinin kurulabileceği; sosyal, siyasal ve ekonomik olarak eşitsiz yapılara sahip, kültürel olarak farklı anlayışları barındıran, sekülerizm sürecini tamamlamamış gelişmekte olan bir ülkedir. Bu nedenlerle Türk siyasetinde klientel ilişkiler siyasette büyük önem taşımakta ve siyasal patronaj oy verme davranışı açısından belirleyici olmaktadır. Türkiye gibi modernleşme sürecinde bir ülkede, siyasal patronaj ilişkileri bir iletişim ve katılım biçimidir. Türkiye Ermeniler de taleplerini karşılama zorluğu çeken bir kesim olarak siyasal patronaj ilişkilerinin çerçevesinde taleplerini karşılayacak yerel yönetimler ve yöneticiler ile karşılıklı bir ilişkiye girmişlerdir. Türkiye'de patronaj/klientelizm için bkz. Sayarı, 1977; Özbudun, 1981; Güneş-Ayata, 1994; Ayata, 1996; Kalaycıoğlu, 1998; 2001; Heper/Keyman, 1998;

-Yakın geçmişte ve günümüzde partilerin cemaate yönelik olumlu yaklaşımları ve sorunların çözümüne katkıları hatırlanmakta ve önemszenmektedir. Bugün İslamcı bir kimliğin gölgesini üzerinde taşıyan bir parti olan AKP için görüşmelerde söylenen birkaç olumlu söz, Ermeni cemaatinin birikmiş sorunlara yönelik her türlü çözümü ne kadar önemsediyini göstermektedir.

-Yerel seçimlerde Türk siyasetinin en önemli özelliklerinden biri olan patronaj ilişkileri ön plana çıkmakta ve oylar ideolojik olmaktan çok, en çok faydası dokunacak kişi yargısına göre kullanılmaktadır. Türkiye siyasetinde, hem oy verene hem de siyasetçiye hizmet eden, klientelist ilişkilerin özellikle yerel seçimlerde Ermeni nüfusun oy kullanması üzerinde ağırlıklı olarak etkin olduğu söylenebilir. Yerel politikacılar cemaatin karşı karşıya geldiği ve talepte bulunabileceği en yakın siyasi noktadır. Yerel siyasetçilerin cemaate verdikleri tüm hizmetler bireyler tarafından ayrıntılı olarak hatırlanmakta ve siyasetçilere oy olarak geri döner görünmektedir. Yerel seçimlerde tek ideolojik etken olarak aşırı milliyetçi ve İslamcı bir partiye oy verme ihtimalinin düşüklüğü dikkat çekmektedir.

-Genel seçimler düzeyinde klientel ilişkiler yerel düzlemdeki kadar etkin değildir. Fakat AKP'ye oy verebileceğini söyleyen Ermeniler olması ülke siyasetinde cemaati etkiler düzeyde alınan kararların oyları etkilediğini göstermektedir.

-Cemaatin bir partiye veya adaya yönelik blok oy kullanması davranışı ise bireysel özgürlüklere aykırı olarak algılanmaktadır. Demokratik bir düzlemde bireysel iradenin önemi, farklı bireyler tarafında sıkça dile getirilen bir noktadır.

-Teorik olarak blok oy verme davranışı onaylanmasa bile, yerel düzlemde seçim sonuçlarını etkileyebilecek bölgelerde adaylar üzerinde ortak hareket edilerek oy vermeyi, Türk siyasetinde patronajın rolü açısından değerlendirilebilecek bir düşünce ile, cemaatin günlük sorunlarının çözümü için güçbirliği olarak gördükleri gözlenmektedir.

Kaynakça

- AKTAR, Ayhan (2000), *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- ATAOĞLU, Sevan (2000), "İstanbul Ermenilerinin Spor Tarihi," *Tarih ve Toplum*, Sayı:202/Ekim: 17-20.
- AYATA, Sencer (1996), "Patronage, party, and state: The Politicization of Islam in Turkey," *The Middle East Journal*, 50/1: 40-56.
- BALİ, Rifat (2000), *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- BALİ, Rifat (1998), "Yirmi Kur'a İhtiyatlar Olayı," *Tarih ve Toplum*, 179 Kasım:260-274.

- BJÖRKLUND, Ulf. (2003), "Armenians of Athens and Istanbul: The Armenian Diaspora and the 'Transnational' Nation", *Global Networks: A Journal of Transnational Affairs*, 3/3: 337-354.
- BRYAN, O. Jackson (1988), *Ethnic Cleavages and Voting Patterns in Los Angeles*, Institute for Social Science Research, Cilt 4, 1988-89 - Conference on Comparative Ethnicity: The Conference Papers (Los Angeles: University of California).
- BRYMAN, Alan (1988), *Quality and Quantity in Social Research* (London: Unwin Hyman)
- DER-KARABETIAN, Aghop/ BALIAN, Natalie. (1992), "Ingroup, Outgroup, and Global-Human Identities of Turkish-Armenians," *Journal of Social Psychology*, 132/4: 497-504.
- DİNK, Dink (2000), "Türkiye Ermenilerinin Nüfus Hali," *Tarih ve Toplum*, 202/Ekim: 31-35.
- GABRILE, Richard (1972), "A New Theory of Ethnic Voting," *Polity*, 4/4:405-428.
- GORDON, Daniel (1970), "Immigrants and Municipal Voting Turnout: Implications for the Changing Ethnic Impact on Urban Politics," *American Sociological Review*, 35/4:665-681.
- GOBELYAN, Yervant (2000), "Tanıklıklarım," *Tarih ve Toplum*, 202/ Ekim: 38-44.
- GÖL, Ayla (2005), "Imagining the Turkish Nation Through 'Othering' Armenians," *Nations and Nationalism*, 11/1: 121-139.
- GÜNEŞ-AYATA, Ayşe (1994), "Roots and Trends of Clientelism in Turkey," RONIGER, Luis/GÜNEŞ-AYATA, Ayşe (eds.), *Democracy, Clientelism and Civil Society* (London: Lynne Rienner pub): 49-63.
- GÜVEN, Dilek (2005), *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları).
- HANCI, Kevork (1995), "Ankaralı Ermeni-Katolikler," *Birikim* 73, Mayıs:35-36.
- HEPER, Metin/KEYMAN Fuat (1998), "Double-Faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey," *Middle Eastern Studies*, 34/October:261-277.
- HOROWITZ, Donald (1985), *Ethnic Groups in Conflict* (Berkeley: University of California Press).
- KALAYCIOĞLU, Ersin (2001), "Turkish Democracy Patronage Versus Governance," *Turkish Studies*, 2/1: 54-70.
- KALAYCIOĞLU, Ersin (1998), "Türk Siyasal Sisteminde Değişim, Siyasal Patronaj ve Yozlaşma," *Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı II*, 23-24/Eylül-Aralık: 818-825.
- KARAKAŞLI, Karın (2000), "Hayatı Yontan Marangoz Ustası," *Tarih ve Toplum*, 202/ Ekim: 14-16.
- KOÇOĞLU, Yahya (2001), *Azınlık Gençleri Anlatıyor* (İstanbul: Metis Yayınları).
- LANDA, J/COPELAND, M/ GROFMAN, B (1995), *Ethnic voting patterns: a case study of Metropolitan Toronto, Political Geography*, 14/5: 435-449.
- MAKSUDYAN, Nazan (2005), *Türklüğü Ölçmek: Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin İrkçi Cehresi (1925-1939)* (İstanbul: Metis Yayınları).
- McALLISTER, Ian/MUGHAN, Anthony (1981), "The Mobilization of the Ethnic Vote: A Thesis and Some Scottish and Welsh Evidence," *Ethnic and Racial Studies*, 4:189-204.
- MUGHAN, Anthony (1979), "Modernization and Ethnic Conflict in Belgium," *Political Studies*, 27:21-37.
- NELSON, Dale C. (1979), "Ethnicity and Socioeconomic Status as Sources of Participation: The Case for Ethnic Political Culture," *American Political Science Review*, 73:1024-1038.
- ÖKTE, Faik (1951), *Varlık Vergisi Faciası* (İstanbul: Nebioğlu Yayınları).
- ÖZBUDUN, Ergun (1981), "Turkey: The Politics of Clientelism," EISENSTADT, S. N./LEMARCHAND, René (eds.), *Political Clientelism, Patronage, and Development* (Beverly Hills: Sage Publications):249-270.
- ÖZUZUN, Yervant, (erişim tarihi:Ocak 2006), "Yerel Seçimler ve Biz," www.hyeter.com/yazi3.asp?s=0&AltYazi=Makaleler+%5C%3E+Se%7imler&Id=175&Dil=1.

- PARENTI, Michael (1967), "Ethnic Politics and the Persistence of Ethnic Identification," *American Political Science Review*, 61/ 3:717-726.
- PLAX, Martin (1971), "Uncovering Ambiguities in Some Uses of the Concept of Ethnic Voting," *Midwest Journal of Political Science*, 15/3: 571-582.
- POMPER, Gerald (1966), "Ethnic and Group Voting in Nonpartisan Municipal Elections," *Public Opinion Quarterly*, 30/1:79-97.
- SAYARI, Sabri (1977), "Political Patronaj in Turkey," GELLNER, Ernest/WATERBURY, John (eds.), *Patrons and Clients in Mediterranean Societies* (London: Duckworth): 103-113.
- SEROPYAN, Sarkis (2000), "Vatansız Tek Ulus Çingeneler ve Çingenelerin Ermenileşmişleri, Hay- Poşalar," *Tarih ve Toplum*, 202/ Ekim: 21-25.
- WOLFINGER, Raymond (1965), "The Development and Persistence of Ethnic Voting," *American Political Science Review*, 59:896-908.
- YUMUL, Arusyak (1992), Religion, Community and Culture: The Turkish Armenians, Unpublished Ph.D Thesis, St. Antony's College, University of Oxford, Trinity Term.
- YUMUL, Arus (1997), "İstanbul Ermenilerinin Günlük Yaşamı," *Varlık*, 1076/Mayıs:46-49.